

УДК 338.242.4'06(477)

АРБУЗОВА Т.В., канд. екон. наук
e-mail: tv_arbuzova@ukr.net

Білоцерківський національний аграрний університет

ЕКОНОМІЧНІ МОТИВИ ПОВЕДІНКИ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У дослідженні обґрунтована об'єктивна необхідність державного регулювання, з'ясовано місце держави в ринковій економіці як одного із суб'єктів господарської діяльності. Узагальнено переваги і недоліки ринкового та державного регулювання, представлено механізм подолання вад ринку шляхом застосування державою різноманітних інструментів. Встановлено, що в нормально функціонуючій ринковій економіці та в періоди криз держава покликана діяти переважно в зонах недоліків ринку, а не підміняти ринкове саморегулювання.

Ключові слова: державне регулювання економіки, ринкове саморегулювання, недоліки ринку, некомерційні організації.

Постановка проблеми. Протягом всієї історії цивілізації держава розглядалась як невід'ємна складова організації суспільства, насамперед щодо реалізації нею політичної функції. Але як активного учасника і регулятора економічного життя її всерйоз почали сприймати лише близько сотні років назад, коли ринок виявився неспроможним вирішувати важливі соціально-економічні проблеми і опинився в кризі. Держава виступила на його захист. Вади ефективного ринкового саморегулювання – об'єктивна причина державного втручання. Криза сучасної української економіки – тест на дієздатність її державного регулювання. В зв'язку з цим питання взаємовідносин «держава – ринок» знову опинилися в центрі уваги науковців та практиків. Актуальним залишається проведення поглиблених науково-методичних і прикладних досліджень, присвячених економічному обґрунтуванню необхідності державної діяльності у ринковому господарстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади державного регулювання економіки набули висвітлення у фундаментальних наукових працях Дж. М. Кейнса, А. Маршалла, Дж. Гікса, Дж. С. Мілля, П.Е. Самуельсона, Е. Б. Аткинсона, Дж. Стігліца та інших. Пошуку альтернатив втручання держави присвячені, зокрема, дослідження К. Коліанеса, Е. Мендельсона, Р. Ла Порта, Ф. Лопес де Сіланеса, А. Шлейфера. Вагомий внесок у розробку моделі поведінки держави у економіці України зробили В.М. Геєць [1], Б.М. Данилишин, П.С. Єщенко [2], В.П. Онищенко [3], С.М. Чистов, І.Р. Михасюк та ін. Аналіз праць зазначених науковців свідчить про важливість дослідження цього напрямку для впровадження в сучасні реалії України системних реформ, спрямованих на ефективний державний вплив щодо економічних процесів.

Мета дослідження – виявлення економічної мотивації поведінки держави в сучасному ринковому господарстві України.

Матеріал і методика дослідження. У роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи економічних досліджень, зокрема, системний підхід у вивченні причинно-наслідкових зв'язків між явищами і процесами в системі державного регулювання економіки; діалектичний та абстрактно-логічний – у проведенні теоретичних узагальнень і формулюванні висновків.

Основні результати дослідження. Сучасний світ – це світ змішаних економік, що у різних пропорціях поєднують елементи ринкового та державного регулювання. Про універсальне для всіх країн оптимальне співвідношення між ними не йдеться, адже це залежить від застосовуваної моделі регулювання національної економіки – комплексу засобів, елементів економічної політики і державних інститутів, що їх розробляють та реалізують відповідно до соціально-економічних проблем конкретної країни. В різних економіках може бути більше «ринку» чи «держави», головне – чи є вони насправді економіками добробуту та який рівень довіри населення до управлінських рішень та застосовуваних заходів уряду [2].

В рамках найбільш абстрактного уявлення держава постає як регулююча надекономічна структура, що задає правове середовище для приватного бізнесу, є гарантом виконання взаємних прав і обов'язків, які беруть на себе вільно взаємодіючі індивіди. Але вона також є

одним із виробників, що пропонують свою продукцію споживачеві, покупцем товарів і послуг, здійснює перерозподіл доходів [5].

Сучасне розуміння місця держави в економіці полягає в тому, що вона розглядається як один із суб'єктів господарської діяльності, відповідає за поставку конкретних економічних благ та ефективність їх виробництва. Економіка державного сектору покликана пояснити, яким чином уподобання громадян трансформуються в цілі держави, як вона знаходить засоби для досягнення цих цілей, як ці засоби витрачає і за рахунок чого її економічна діяльність може бути раціональною.

За загальним правилом ринкова система будується на базі добровільного укладення угод між її учасниками. Розміщуючи державу в загальному ряду суб'єктів ринкової економіки, необхідно враховувати її принципову відмінність – держава та її органи наділені правом примусу в рамках і на підставі законів. Цієї переваги відносно своїх партнерів не має жоден інший учасник ринкового обміну. Ресурси держави формуються за рахунок законного вилучення частки доходів громадян та організацій, що досягається шляхом оподаткування [4]. Ця вирішальна економічна особливість держави стосується всієї системи влади, заснованій на законі, включаючи муніципальний рівень (місцеве самоврядування).

З'ясувати мотиви поведінки держави в ринковій економіці можна на основі дослідження механізму ринкової конкуренції та умов, коли цей механізм виявляється недосконалим. До переваг ринку, зокрема, належить те, що він сприяє ефективному використанню (алокатії) обмежених ресурсів, викликає потребу у швидкій адаптації до змін умов виробництва, спрямовує виробників на задоволення потреб споживача та підвищення якості продукції, спонукає впроваджувати сучасні досягнення науки і техніки, забезпечує свободу вибору та дій виробників і споживачів.

Проте вільна дія ринкових сил не завжди забезпечує Парето-оптимальне розміщення ресурсів, означає виникнення вад ринку внаслідок недосконалості конкуренції та цінового механізму, наявності специфічних ринків, де не спрацьовує класичний механізм саморегулювання, існування екстерналій, неповних та доповнюючих ринків, інформаційної асиметрії, безробіття, необхідності виробництва суспільних благ та справедливого розподілу доходів. В зонах недоліків ринку піклування підприємств про максимізацію прибутку, що не гарантує ефективності алокації ресурсів [5].

Поряд з алокаційною неефективністю часто виникає технологічна, так звана Х-неефективність, тобто невиправдано високі витрати ресурсів на одиницю продукції. Відхилення рівня продажів і витрат від оптимальних значень передбачає, що ціни не співпадають з тими, які встановилися б за наявності досконалої конкуренції.

Вади ринку виникають переважно в ході виробництва і споживання окремих, специфічних видів товарів і послуг. Державний сектор має функціонувати, спираючись на автономні ланки економіки. Це можуть бути підприємства, що орієнтуються на отримання прибутку, але цілеспрямовано поставлені в умови, за яких їх стратегія модифікується за допомогою спеціальних заходів, адекватних особливостям конкретного недоліку ринку. Держава може, вдаючись до застосування різноманітних інструментів (правового регулювання, податків, субсидій, державних замовлень тощо), спонукати певні ланки економіки орієнтуватися не на прибуток, а безпосередньо на досягнення конкретної соціальної мети і стабільне виробництво окремих, чітко специфікованих видів благ. Наприклад, за умов, коли транспортна галузь загалом здатна працювати на засадах самофінансування, муніципалітет свідомо організує неприбуткову роботу комунального тролейбусного парку для перевезення малозабезпечених категорій пасажирів та задоволення потреб населення у дешевих або безкоштовних транспортних послугах. Відповідно до рішення Білоцерківської міської ради в рамках Програми відшкодування витрат на перевезення пільгових категорій населення м. Білої Церкви міським електричним транспортом, Комунальне підприємство БМР «Тролейбусне управління» має гарантійне відшкодування витрат на перевезення пільговиків за рахунок коштів міського бюджету. Метою Програми є забезпечення безоплатного перевезення окремих пільгових категорій громадян Білої Церкви міським електричним транспортом, а основним завданням – гарантування громадянам Білої Церкви права на пільговий проїзд в міському транспорті. Соціальний громадський транспорт охоплює чверть (26,3 %) дорожньої мережі міста [7].

Отже, в зонах недоліків ринку довгострокова фіксація профілю організації (обмеження можливостей диверсифікації) і послаблення її зацікавленості в отриманні максимально можливого прибутку часто допустимі і доцільні.

Організація, що діє в ринковому середовищі, обов'язково має покривати свої витрати доходами. Якщо необхідно послабити зацікавленість в прибутку, важливо обмежувати не можливість перевищення надходжень над затратами і навіть не розмір такого перевищення, а лише право розподіляти відповідні суми між особами, що визначають стратегію організації. Прибуток в цьому випадку може утворюватися, але його варто повністю витратити на потреби самої організації, наприклад, на придбання обладнання, будівництво нових споруд.

Фіксований профіль (місія) і заборона на розподіл прибутку – відмінні риси некомерційних організацій. До прикладу, державний університет має в умовах ринкової економіки різноманітні джерела доходів – від надходжень від реалізації освітніх послуг до благодійних внесків. Часто плата за навчання студентів-контрактників не покриває витрат університету і є

Х-неефективності. Зокрема, для організації підготовки студента факультету ветеринарної медицини необхідне дороге сучасне медичне обладнання та інструменти, утримання різних сільськогосподарських та домашніх тварин для проведення практичних занять, спеціальні приміщення тощо. Плата за навчання не відповідає високим витратам ресурсів. Інші послуги, приміром, проведення наукових досліджень за госпдоговорами, можуть приносити прибуток. Для того щоб забезпечити економічний добробут університету і фінансувати його розвиток, сумарні доходи зі всіх джерел мають перевищити поточні витрати. Проте засновники університету не мають права перетворювати вільні кошти у свої доходи, оскільки університет має некомерційний статус. Крім того, державний університет обмежений в праві займатися діяльністю, що не є для нього профільною, тобто не має безпосереднього відношення до навчання та досліджень. Отже, маємо очевидний контраст, наприклад, з акціонерним товариством, яке функціонує заради отримання дивідендів.

До некомерційних організацій здебільшого належать освітні заклади, науково-дослідні установи, лікарні, музеї, благодійні фонди, релігійні організації та ін. Будучи суб'єктами ринкової економіки, вони дбають про власні доходи, але їх економічні інтереси підпорядковані намаганням якнайповніше реалізувати конкретні цілі і свідомо ставляться в порівняно вузькі рамки. Формування стратегії діяльності та загальний контроль за її здійсненням покладається на тих, хто не може отримати персональну вигоду від максимізації прибутку, зате зацікавлений в престижі організації і успішному виконанні нею свого фіксованого профілю. В результаті некомерційні організації менш, ніж прибуткові, схильні використовувати недоліки ринку на шкоду споживачеві. Наприклад, державні лікарні меншою мірою схильні зловживати інформаційною асиметрією, якщо вони не прагнуть максимізувати прибуток. Некомерційний університет, навіть знаходячись у монопольному становищі, схильний, визначаючи оптимальну кількість студентів, співставляти скоріше середні, аніж граничні витрати і дохід, тобто прийме більшу кількість абітурієнтів і встановить нижчу плату за навчання, ніж освітній заклад, орієнтований на отримання прибутку, і т. д.

Некомерційні організації не завжди належать до державних чи муніципальних організацій, але і ті й інші слугують інструментами подолання вад ринку. Багато з них належить до державної чи комунальної власності, у окремих державах чи її органи є співзасновниками, для інших виконання держзамовлення слугує основним джерелом доходів, деякі отримують державні субсидії, що вирішальним чином формує стратегію їх діяльності. Крім того, для некомерційних організацій, що виконують соціально значимі місії, можуть бути передбачені податкові пільги, які з точки зору бюджету є недоотриманими коштами, що еквівалентні витратам, але це ціна, яку мусить платити суспільство за пом'якшення негативного впливу недоліків ринкового саморегулювання. Результативна державна підтримка некомерційних організацій галузі освіти, науки, охорони здоров'я в Україні, якій притаманний низький рівень відповідності соціальним стандартам – запорука дотримання прийнятної якості життя та забезпечення формування складових конкурентоспроможності національної економіки.

Констатувати, що держава покликана виправляти вади ринку, ще не означає вказати, як саме вона впорається з цим завданням. Досвід планового господарства продемонстрував

безпідставність надій на те, що державні органи здатні точно визначати оптимальні характеристики виробництва і за допомогою адміністративних методів досягати необмеженого росту ефективності.

В періоди криз держава посилює свій вплив на економіку, але вона має захищати інтереси ринку, а не заміщати його дію. Сучасна криза в Україні демонструє відступ від цього правила, ігнорування об'єктивних законів розвитку ринкової економіки і з високою ймовірністю може призвести до надмірної бюрократизації, суб'єктивізму, зловживань. У 2016-2017 рр. році Білоцерківська міська рада запланувала зміну маршрутів та перегляд системи зупинок громадського транспорту у місті. Нову схему руху громадського транспорту у Білій Церкві розробили фахівці Харківського національного автомобільно-дорожнього університету. Сума проекту – 90 тис. грн. За словами дослідників, існуючі маршрути часто дублюються, кількість транспорту на них є надмірною. При цьому фахівці ХНАДУ визнають, що загалом сформована мережа громадського транспорту міста, основу якої складають приватні перевізники, є достатньо розвиненою [6].

На нашу думку, проводячи транспортну реформу у Білій Церкві, варто пам'ятати, що система транспортного забезпечення міста формувалася протягом тривалого періоду, методом спроб, в результаті яких окремі маршрути виявилися нерентабельними і зникли, а інші залишилися як такі, що задовольняють попит споживачів і є дохідними. На практиці бачимо яскравий приклад прояву ринкового саморегулювання, коли без свідомого втручання і додаткових витрат коштів місцевого бюджету сформувалася достатньо ефективна система транспортного забезпечення Білої Церкви. Споживач послуги голосує за цей товар, обираючи проїзд на тому чи іншому маршруті і немає потреби спеціально витрачати ресурси аби з'ясувати, скільки потрібно транспортних засобів для здійснення перевезень. Цю роботу зробив за дослідника ринок. А от створити гідну конкуренцію на ньому – першорядне завдання муніципалітету і в цій частині слушною є підписання угоди між Білоцерківською міською радою та ЄБРР про підготовку кредитного фінансування, яка передбачає можливість інвестицій у розвиток тролейбусного транспорту у Білій Церкві, що дасть можливість заощадити бюджетні кошти на ремонті тролейбусів, зменшити витрати електроенергії, а також підвищити зручність цього виду транспорту для пасажирів, підвищивши його привабливість для білоцерківців порівняно з приватними перевізниками.

Висновки. Незважаючи на очевидні вади, ринок є ефективним регулятором. В нормально функціонуючій ринковій економіці та в періоди криз держава покликана діяти переважно в зонах недоліків ринку, а не підміняти ринкове саморегулювання. Характер державного втручання має в кожному випадку точно відповідати специфіці конкретних дефектів ринку. Українській державі варто оцінити досвід регулювання розвинутих ринкових економік, нарешті позбутися практики командно-адміністративного втручання в розвиток галузей і сфер діяльності, що ефективно можуть функціонувати під впливом ринкових регуляторів, формуючи загальні для всіх учасників і прозорі умови їх діяльності. Ринок не потрібно дублювати, він потребує специфічної державної протекції.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Геєць В.М. Якісні зміни в економіці України є нагальними / В.М. Геєць // Вісник Національного банку України. – 2014. – № 4(218). – С. 5-9.
2. Єщенко П.С. До інновацій та стратегічних пріоритетів шляхом об'єднання “невидимої” та “видимої” руки / П.С. Єщенко // Економіка України. – 2016. – №5. – С. 3-16.
3. Онищенко В.П. Реалії та можливості економічної стабілізації та розвитку України / В.П. Онищенко // Економіка України. – 2015. – №7. – С. 4-17.
4. Самуельсон П. Экономика. Т. 1. Экономическая роль государства / П. Самуельсон. – М.: Алгоп, 2002. – 527 с.
5. Стігліц Дж. Е. Економіка державного сектора / Дж. Е. Стігліц; пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. – К.: Основи, 1998. – 854 с.
6. У Білій Церкві змінять маршрути транспорту та систему зупинок [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://www.04563.com.ua/article/1303392> (дата звернення 06.10.2016) – Назва з екрану.
7. Білоцерківське «Тролейбусне управління» матиме гарантійне відшкодування витрат на перевезення пільговиків [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://kor.gov.ua/node/14229> (дата звернення 06.10.2016) – Назва з екрану.

REFERENCES

1. Gejec' V.M. Jakisni zminy v ekonomici Ukrainy je nagal'nymy / V.M. Gejec' // Visnyk Nacional'nogo banku Ukrainy. – 2014. – № 4(218). – S. 5-9.

2. Jeshhenko P.S. Do innovacij ta strategichnyh priorytetiv shljahom ob'jednannja "nevydymoi" ta "vydymoi" ruky / P.S. Jeshhenko // Ekonomika Ukrainy. – 2016. – №5. – S. 3-16.
3. Onyshhenko V.P. Realii' ta mozhlyvosti ekonomichnoi' stabilizacii' ta rozvytku Ukrainy / V.P. Onyshhenko // Ekonomika Ukrainy. – 2015. – №7. – S. 4-17.
4. Samuel'son P. Jekonomika. T. 1. Jekonomicheskaja rol' gosudarstva / P. Samuel'son. – M.: Algor, 2002. – 527 s.
5. Stiglic Dzh. E. Ekonomika derzhavnogo sektora / Dzh. E. Stiglic; per. z angl. A. Olijnyk, R. Skil's'kyj. – K.: Osnovy, 1998. – 854 s.
6. U Bilij Cerkvi zminjat' marshruty transportu ta systemu zupynok [Elektronnyj resurs]: – Rezhym dostupu: <http://www.04563.com.ua/article/1303392> (data zvernennja 06.10.2016) – Nazva z ekranu.
7. Bilocerkivs'ke «Trolejbusne upravlinnja» matyme garantijne vidshkoduvannja vytrat na perevezennja pil'govyktiv [Elektronnyj resurs]: – Rezhym dostupu: <http://kor.gov.ua/node/14229> (data zvernennja 06.10.2016) – Nazva z ekranu.

Экономические мотивы поведения государства в современных условиях развития рыночной экономики Украины

Т.В. Арбузова

В исследовании представлено обоснование объективной необходимости государственного регулирования, выяснено место государства в рыночной экономике как одного из субъектов хозяйственной деятельности. Обобщены преимущества и недостатки рыночного и государственного регулирования, представлен механизм преодоления изъянов рынка путем применения государством разнообразных инструментов. Установлено, что в нормально функционирующей рыночной экономике и в периоды кризисов государство призвано действовать преимущественно в зонах недостатков рынка, а не подменять рыночное саморегулирование.

Ключевые слова: государственное регулирование экономики, рыночное саморегулирование, недостатки рынка, некоммерческие организации.

The economic motives of the state in modern conditions of development of market economy of Ukraine

T. Arbuzova

As an active participant and regulator of economic life, the state began to perceive about a hundred years ago when the market was unable to solve important socio-economic problems and were in crisis. The state acted to protect him. Disadvantages of effective market self-regulation is an objective reason for government intervention. The crisis of the modern Ukrainian economy – test the viability of its state regulation.

The state is regulating neteconomy structure that specifies the legal environment for private business, is a guarantor of mutual rights and obligations that take on freely interacting individuals. But it is also one of the manufacturers who offer their products to the consumer, the buyer of goods and services, redistributes income. Modern understanding places the state in the economy is that it is regarded as one of the subjects of economic activities. But unlike other state and its bodies have the power of coercion within the framework and on the basis of laws – state resources generated through legitimate withdrawals of part of the income of citizens and organizations that is accomplished by taxation.

Imperfections in the market occur mainly during the production and consumption of individual, specific types of goods and services. The public sector must function, relying on the Autonomous links of the economy. This can be enterprises deliberately placed in conditions in which their strategy modifiable using special measures, adequate to the specific lack of market. A state may resort to the use of different regulations (taxes, subsidies, state orders, etc.), induce certain parts of the economy to focus not on profit, but on the achievement of specific social objectives and stable production of certain, clearly specified types of benefits.

Fixed profile (mission) and a ban on the distribution of profits – the distinctive features of nonprofit organizations, which are mostly educational institutions, research institutions, hospitals, museums, charities, religious organizations and others Nonprofit organizations do not always relate to the state or municipal organizations, but also those and others serve as instruments to overcome market flaws. For non-profit organizations engaged in socially significant missions, may provide tax benefits, from the point of view of the budget is not received means, which is equivalent to the cost, but that's the price you must pay society for mitigating the negative impact of disadvantages of the market self-regulation. Effective public support of non-profit organizations of education, science, health care in Ukraine, which has a low level of compliance with social standards – pledge of compliance with an acceptable quality of life and ensure the formation of components of competitiveness of the national economy.

In a normally functioning market economy and in times of crisis the state has to act primarily in the areas of market flaws, not substitute for market self-regulation. The nature of government intervention required in each case to accurately match the specific defects of the market. The market does not need to duplicate, it requires a specific state patronage. The current crisis in Ukraine demonstrates a departure from this rule, ignoring objective laws of development of market economy and is likely to lead to excessive bureaucracy, subjectivism, abuse.

Key words: economy state regulation, market self-regulation, market failure, non-profit organizations.

Надійшла 28.10.2016 р.